

OM ADELIGE GRAVMINDER FRA SEN- RENAISSANCENS OG BRUSKBAROKKENS TID

Af Chr. Axel Jensen.

Mellem danske Historikere er Knud Fabricius den, som bedst har kendt Troels-Lund og udrettet mest for denne enlige Forsker, om hvem det er sagt, at han uden at danne Skole dog udøvede en vidtrækkende Indvirkning paa sin Samtid. Troels-Lunds Skrifter naaede sidst i forrige Aarhundrede ogsaa ned til en Gymnasiast, som blev en ivrig Læser af »Dagligt Liv« og senere Museumsmand, og hvem det derfor nu falder naturligt at behandle et Æmne, tangerende Detailler i Troels-Lunds Værk. Det ligger ikke blot paa Linje med saa mange af hans egne Studier, men kan ogsaa udtrykke en Tak til Fabricius for den Maade, hvorpaa han har værnet vor store kulturhistoriske Forfatters Minde.

* * *

En Stand, der i saa høj Grad som den danske Adel ved Aar 1600 var bleven en Kaste, maatte nødvendigvis værne og smykke Slægtens Grave. Dens Privilegier, Frihed og Frelse, hvilede jo paa det adelige Blods Renhed og Ublandethed, og Gravmonumenterne gav ikke blot Udtryk for en almenmenneskelig, kristelig og for Datiden selvfølgelig Pietet, men med deres Rækker af Aneskjolde blev de ogsaa Vidnesbyrd om Slægtens uplettede Adelsskab.

Et af de mest betegnende Exempler paa denne Interesse for Forfædrenes Grave, er Rosenkrantzernes Mausoleum i Hornslet Kirke. Allerede Jørgen Rosenkrantz hentede sine Forfædres Gravsten fra nedlagte Klostre til Sognekirken ved Rosenholm, og den

lærde Holger fortsatte hans Værk; 1642, da Boller Gaard og Gods fra deres rette Arvinger var forandret, har han »sin Olfader, hans Hustru samt sin Olfaders Søster . . . . deris Beene udi Boller Sogen Kircke Woid Kircke ladet optage oc tillige med de Steene, som der sammested paa dennom fantis, hid til dette Sted ladet føre oc dennem til en hederlig Amindelse, hos andre deris Olfædre oc Slegt nederlegge . . . .«¹⁾. Paa lignende Maade handlede Jakob Ulfeldt 1616, da han efter Salget af Ulfeldtsholm (Holckenhavn) flyttede Slægtens Kister og Gravsten fra Vindinge til Kapellet ved Kværndrup, hvor et Stenpanel med Adelsvaaben og græske Indskrifter yderligere minder om de afdøde.

Slige Gravflytninger var og blev dog noget ekstraordinært. Andre Forhold kom til at virke i modsat Retning, paa visse Punkter betegner Christian 4's Tid endogsaa en Tilbagegang i Sammenligning med Frederik 2's, og særligt gælder dette de adelige Gravsten.

Endnu gennem hele det 16. Aarh. vedblev de til Gravene under Kirkegulvet bundne Stenheller at være den rigtige, uundværlige Form for et Gravminde, og de især i Aarhundredets sidste Aartier fremtrængende, nye Monumentformer følte stadigt som Tillæg til Stenene. Mange Adelsfolk bekostede ligesom velhavende Borgerfolk baade Gravsten og Epitafier. I nogen Grad begyndte dog den faste, middelalderlige Forbindelse mellem Graven og Gravstenen at løsnas, Gravkældrene skød sig ind som et skillende Mellemled, og Stenene selv, der efter Renaissancens Gennembrud behuggedes i kraftigere Relief end de gotiske, mistede lidt efter lidt den traditionelle Gulvflise-Karakter. Der mærkes en stigende Tendens til enten at hæve dem op over Gulvet paa Forhøjninger, hvad Regeringen af gode Grunde bekæmpede, eller at opsætte dem paa Væggene i Koret eller Gravkapellet. Saaledes undslap de Gulvrelieffernes Forbandelse, Sliddet af Kirkegængernes Fodtrin. Men Udsmykningen ændredes ikke af den Grund, der er ingen Forskel paa en liggende og rejst Gravsten, og selvom de sidstnævnte en sjælden Gang kan faa et Tillæg af Topstykker og Side-

¹⁾ C. A. Jensen, Hornslet Kirke, i Rosenkrantz: R. og Rosenholm 1924. 144.

Fig. 1. Gravsten med epitafieagtige Tillæg. Jacob Høg i Kastbjerg. 1604.

vinger, bevarer selve Midtstykket ganske den sædvanlige Type. Heller ikke gik Gravstenene tilbage i Tal. Fra Aarhundredets sidste Tredjedel er der bevaret c. 150 Gravsten, gennemsnitlig c. 50 pr. Tiaar, hvoraf det overvejende Flertal, omkring de fem Sjettede, er smykkede med Portrætrelieffer af de afdøde.

Efter Aar 1600 bliver Forholdene anderledes, og de adelige Gravstens Tal falder brat; allerede fra Tiaaret 1601—10 tælles der kun c. 15 bevarede Adelssten, hvoraf de 9 med Figurrelieffer, og medens de to følgende Tiaar opviser nogenlunde tilsvarende Tal, synker det for 1631—40 ned til 4, 1641—50 til næppe mere end et Par Sten. Skønt Optællingen hverken tør siges at være fuldstændig eller fejlfri i Bestemmelsen af Stenenes Tilvirkningstid, der som bekendt kan afvige stærkt paa begge Sider af Døds-aarene, taler Statistikken dog saa tydeligt, at den ikke levner Tvivl om Hovedresultatet. Og det er fristende at se Fænomenet som et af de mange Indicier paa den gamle Adels Dekadence. Men det er kun delvis rigtigt. Andre Forhold, baade af kultur-historisk og kunstnerisk Art, medvirkede til Gravstenstallets Nedgang.

Allerede Troels-Lund har i »Livsafslutning«²⁾ malende skildret, hvorledes Interessen for Ligkisterne og deres Udstyr voksede efter Reformationen, og de i stort Tal bevarede Kister, som han ikke kunde naa at studere, stadfæster hans Fremstilling. Der ofredes virkeligt meget paa at smykke Kisterne standsmæssigt. Grundformen, den læderbetrukne Rejsekuffert, ændredes endnu ikke, men den overbroderedes med kostbare Messingbeslag, Krucifixer og Jesumonogrammer, basunblæsende Engle og skrivende Evangelister, Adelsvaaben, et Par eller helst flere Aner, og Plader med udførlige graverede Indskrifter i ornamentale Rammer; selv de bronzestøbte Søms Hoveder udformedes rigt i heraldiske Figurer eller hele smaa Vaabenskjolde. Den ægte Forgyltning, som forekommer paa de aller ældste Beslag, gik af Brug, efterhaanden som Metallet bredte sig, men endnu gennem hele Christian 4's Tid var Beslagene gedigent Arbejde af svært Materiale, ofte ud-

²⁾ Troels-Lund: Dagligt Liv XIV, 1. Udgave, 205—213.

Fig. 2. Gravsten af provinsielt Arbejde. Jomfruerne Svave i Skamby.

førte af dygtige Guldsmede, og først omkring 1660 opdagede man, at dette i Grunden var overflødigt; naar Kisterne først havde prunket paa Begravelsesdagen, gik der ikke mere Slid af dem, og man kunde da lige saa godt nøjes med tyndt Messingblik.

Til selve Kisterne kom mange andre Tillæg. Gamle Skikke bevarede og forøgedes med nye, og Skridt for Skridt nærmede man sig den fyrstelige Kulmination af Begravelsesceremonierne, som vi kender fra Birgitte Skeels Regnskab over Udgifterne ved Niels Rosenkrantz' Ligbegængelse i Københavns Nicolaikirke 1676³⁾. Ganske bortset fra den afdødes kostbare Ligdragt var der Kaarderne, som nedlagdes paa Krigernes Kister, Gravharniskerne og Ligbegængelsesfanerne, hvide, røde og sorte med malede Vaaben og forgyldte Indskrifter. Og de trykte Ligprædikener svulmede i Omfang og udstyredes med kobbertrykte Portrætter og Anetavler. Det var rimeligt, at man ønskede meget af denne Pragt bevaret i Kirken, hvor selv et Exemplar af Ligprædikenen kunde finde Plads, bundet i solidt Metalbind og fastgjort med Jernlænke, som det endnu ses i Hornslet Kirke ved Erik Rosenkrantz' Mindesmærke (1681). Og Maalet naaedes bedst, naar Kisterne og de andre Kostbarheder opstilledes i særlige Gravkapeller, hvis laasede Døre kunde holde nysgærrige paa Afstand og dog tillade alle et Indblik til Herlighederne. Derfor efterlignede man gerne Christian 4's kongelige Exempel og opstillede de kunstfærdigt smedede Gitterdøre⁴⁾, hvorpaa Aarhus Domkirke er saa rig, medens andre foretrak Træskranker med Billedskærerarbejde.

I denne Vrimmel af Gravudstyr maatte Stenene i stigende Grad føles som forældede og umoderne, overflødiggjorte af Kisterne og ikke nær saa fornemme som Epitafierne.

Ogsaa Kunstens Udvikling gik Gravstenene imod. I den gryende Baroks Dage krævedes der Livfuldhed, Bevægelse og Effekt; Malerne dyrkede Clairobscur, Billedhuggerne Friskulptur eller højt Relief med kraftige Lys- og Skyggevirkninger. Det mærkes, at Gravstensspecialisterne forsøgte at vinde med i denne Udvikling. Caspar Markdanners og Sofie Oldelands Gravsten i Rønninge fra

³⁾ Danske Samlinger 1. Række V, 353.

⁴⁾ F. Beckett: Caspar Fincke, i Tidsskrift for Industri 1913, 33—49.

Fig. 3. Knælende Epitafiestatue. Albert Skeel i Ribe Domkirke.

1602 har en ganske anden Holdning end Højrenaissancens Værker; den indrammende Arkade med dens bevægede Dødningshermer spiller sammen med det livfuldt skildrede Ægtepar, hvis Trivelighed vel lige saa meget skyldes Modens Krav som Ønsket om Portrætlighed. Stenen i Kastbjerg over Jacob Høg fra 1604 har lignende Præg, Krigeren staar i Balletpositur, og Fruens Arme svulmer, i stilmæssig Kontrast til de tyndarmede Adelsdamer fra Frederik 2's Tid. Livfuld er ogsaa Familiegruppen paa Stenen i Holbæk over Christoffer v. Pachs (død 1608).

Fra de følgende Aartier er det især i Skaane, man kan træffe danske Adelsgravsten af nogenlunde tilsvarende Kvalitet. Den store Mængde, især i Jylland, blev kun mat Efterklang, som alene ved Figurerne Drøjde og ved de nye Dragtmøder afviger fra det foregaaende Aarhundrede. De provinsielle Stenhuggere formaaede ikke at indblæse den nye Tids Aand i deres modvillige Materiale, den haarde gotlandske Kalksten, som ikke vilde føje sig efter Barokkens Krav.

For Bruskstilens kraftige skulpturelle Virkninger egnede baade Træ og Sandsten sig langt bedre. Det var sikkert ikke blot af Sparsommelighed, men ogsaa af Smagshensyn, at enkelte Adelsfolk slog to Fluier med et Smæk og lod opstille en Altertavle eller en Prædikestol til Minde om bortgangne Slægtninge, som f. Ex. Jytte Gyldenstjerne i Fakse 1615 og Jomfru Ide Skinkel i Odense Vor Frue 1639. Sligt kunde dog kun blive Surrogater for Gravmonumenter, især da Tidens Billedskærere ikke formaaede at forme Portrætskikkelser. Selv Hans Gudewerth den yngre i Eckernførde, som var en af Fagets mest fremragende Dygtigheder, drev det ikke videre end til de Krigere i Mødedragter, der holder Vagt foran Borchards Ruds Kapelgitter i Halsted, og af hans Kolleger var det alene den mærkelige Monogramist A S, der skabte monumentale Gravstatuer, først paa Ulfeld-Monumentet fra det skaanske Borsjö, siden paa Thomas Juels Epitafium over Korbuen i Galten ved Randers⁵⁾.

Til Gravmæler kunde Træet, selv det solide Egetræ, aldrig blive det rette Materiale. Det var godt nok til Bøndernes Kors og Grav-

⁵⁾ Otto Rydbeck: Två märkliga Konstnärer, Stockh. 1918 S. 99 og 123.

Fig. 4. Epitafium sammenkomponeret med Gitterdør. Jørgen Skeel i Aarhus Domkirke, 1634.

træer, som smuldrede paa Kirkegaardene, og til Borgernes malede Epitafietavler paa Købstadkirkernes Vægge. For Adelen syntes det hverken holdbart eller fornemt nok, den foretrak Epitafier af Sten, saaledes som de brugtes i de forbilledlige Nabolande, Tyskland og Nederlandene. Frederik 2's Forbud af 1576 mod de fritstaaende Tumbaer blev ikke overtraadt, men velvilligt fortolket kunde Recessen siges at tillade Vægepitafier, naar de ikke udførtes i Alabast, og naar de placeredes i særlige Gravkapeller, og heraf benyttede man sig uden at tage det altfor nøje med Betingelserne. Allerede i Aarene 1576—1600 rejstes der en Række monumentale, arkitektonisk komponerede Vægepitafier, og de fik statelige Efterfølgere under Christian 4, der selv valgte denne Monumentform, omend han aldrig naaede at faa sit Mindesmærke opstillet i Roskilde⁶⁾. Som særligt anselige kan fremhæves Preben Gyldenstjernes i Ulfborg, Albert Skeels i Ribe, Ebbe Munks i Odense, Lungernes i Aalborg Vor Frue, Knud Brahes i Nørup⁷⁾, Jørgen Skeels og Laurids Ebbesens i Aarhus Domkirke og Chr. Friis' i Sorø. Talrige blev disse kostbare Mindesmærker dog aldrig. Alt i alt, ogsaa mindre Exemplarer medregnet, kommer de ikke højere i Tal, end Stenepitafierne allerede var naaet før Aar 1600, gennemsnitlig 5—6 pr. Tiaar, og efter 1630 synker Tallet endda lidt, til 3—4 pr. Tiaar.

Til Epitafietypen hører normalt knælende Portrætfigurer, og det er Udtryk for dens Yndest og Fornemhed, at den formaaede at tvinge den danske Adel i Knæ. Trods Kongernes ophøjede Exempel var Adelsfolkene ikke meget tilbøjelige hertil! De var vant til at se sig selv afbildede paa Gravstenene i utvungne, staaende, verdslige Stillinger, og selv om kun Rigsmarsk Jørgen Lunge og hans Hustru vovede at anbringe Statuer af tilsvarende Art paa deres Epitafium, viser de malede Epitafiebilleder, at Adelsstanden fastholdt Gravstensrelieffernes stolte Tradition. Medens Mindelserne om den malede nordeuropæiske Portrætkunsts gamle Sam-

⁶⁾ Henry Petersen: Om det oprind. Monument til Kristian 4's Kapel, i Tidskrift for Kunstindustri 1890, 96.

⁷⁾ Hans H. Fussing: En Stenhuggerkontrakt fra 1624, i Fra Arkiv og Museum. (Smaastudier, tilegn. C. A. J.) 104—9.

menhæng med Altertavlernes Stifterbilleder holdt sig længe og sejt i de borgerlige Epitafier, forsvandt de næsten ganske fra Adelens Kreds; Billedet paa Lindenberg af Rigmarsk Jørgen Urne (død 1642) og hans knælende Familie er en Sjældenhed, og ved Aarhundredets Midte var der næppe andre end den lærde Holger Rosenkrantz og Sofie Brahe, som lod sig afmale med Hænderne foldede til Bøn. Paa den anden Side synes man at have undset sig ved at bringe Tidens almindelige, verdslige Portrætmalerier i Forbindelse med Gravminderne; af de store Stenepitafier er det kun Rigsadmiral Claus Daas i Ravnstrup og Wenzel Rothkircks i Tjæreborg, der indrammer Billeder af denne Art. Skønt Malerkunsten i høj Grad formaaede at opfylde Tidens Krav til Livfuldhed, og skønt Christian 4's Adelsfolk var gode Kunder hos Kontrafejerne, formaaede den ikke at bringe Fornylse. Først efter 1660 vandt Dagligstue-Portrætterne for Alvor ind i Sepulchral-kunsten.

Hvorvidt den stigende Verdsliggørelse af Aandslivet, som Portrætterne udtrykker, kan have bidraget til at svække Adelens standsmæssige Interesse for sine Gravminder, lader sig vanskeligt udmaale. Men større Rolle har den næppe spillet. Hele det 17. Aarhundrede levede man jo videre paa det gamle Grundlag. Efter Enevældens Sejr blomstrede den nye Hofadels Gravminder kostbarere og pragtfuldere end nogensinde tidligere, og først i det kritiske 18. Aarhundrede skete der gennemgribende Forandringer.

Trods alle andre medvirkende Faktorer maa det dog være de økonomiske Forhold, som har stækket Adelens Iver.

Sammenligner man Danmarks adelige Gravminder med de jævaldrende svenske, bliver det klart, at disse Monumenter afspejler de to Nabonationers Skæbne. Før Aar 1600 er de danske absolut overlegne, men i Løbet af Trediveaarskrigen sakker de agterud. Og næsten endnu kraftigere taler en Sammenligning med Gejstlighedens og Borgerstandens Epitafier, der næsten paa Trods af Danmarks politiske Ulykker gaar fremad baade i Tal og i Kostbarhed, medens Adelsmonumenterne stagnerer eller gaar tilbage. Netop dette Forhold mellem Stænderne illustrerer klart den Forskydning i Samfundsforholdene, som endte med den gamle Adels Fald.